

KUR'AN VE SÜNNET'E GÖRE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE KUTSAL DEĞERLERE SAYGI

Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU*

Freedom of Expression and Respect to the Holy Values According to the Qur'an and Sunna

Freedom of expression is one of the most important rights which was given a person to improve himself. The restrictions that will be brought to this freedom effect both the person's honor and to improve himself. In a negative way to put restrictions to expressing the ideas freely in democratic governments is seen as an unacceptable thought. But, it is a fact that the perception of an unlimited freedom is also an objectionable state for social comfort and peace.

In this frame, there isn't any prohibitive judgement concerning freedom of opinion and expression in Islam. But, to ignore the holy values of any religion and to insult them or provoke them by claiming the concept of freedom while this freedom is being used can not be appreciated in the scape of freedom of expression.

Islam has prohibited a muslim to ignore the holy values of any religion and to insult them. The necessity of respecting to the values that are regarded as holy of Islam for a person beliving in another religion is also vital in terms of the universal principles

Giriş

Bireysel hayatının yanında sosyal hayatı da olan insanın, kişiliğinin oluşmasında ve geliştirilmesinde toplumun önemli katkısının olduğu bir realitedir. Aynı şekilde toplum da insandan etkilenir. Kişinin haklarını teminat altına alan toplum, aslında bu yolla kendi hayatını, üretkenliğini ve kalıcılığını garanti altına almaktadır. Bir toplumda insanlar, farklı düşünme ve bu düşündüklerini açıklayabilme hakkına sahip değilse, o toplumun sağlıklı bir düşünce dokusuna malik olduğu söylenemez. Bu bakımdan toplumun ideal bir düşünce yapısına kavuşmasını sağlayan unsurlardan biri de ifade özgürlüğüdür.

İnsan haklarının geliştiği ve güçlendiği günümüzde ifade özgürlüğünün sınırlarının en geniş ölçüde tutulması gerekir. Fikirlerin ifade edilmesine- sakıncalı, zararlı ve tehlikeli olduğu gerekçesiyle- yasaklamalar getirmek, çözülmesi güç problemlerle karşılaşmaya neden olabilir. Bu açıdan son derece dikkatli davranma zorunluluğu vardır. İfade özgürlüğü, ülkemizde son zamanlarda üzerinde

---

* Atatürk Anadolu Teknik Lisesi / e-mail: aliaslantopcuoglu@yahoo.com

en çok durulan, aktüalitesini her zaman koruyan ve üzerinde farklı düşüncelerin belirtildiği bir konu olagelmıştır. Ayrıca ifade özgürlüğünün sınırlı mı yoksa sınırsız mı olduğu konusundaki görüşler de, bu özgürlüğün pratik önemini ortaya koymaktadır.

İfade özgürlüğünün detaylı bir şekilde tüm kaynakları, özellikleri ve sınırları ile birlikte ele alınarak işlenmesi, kapsamlı bir çalışmayı gerektirir ve bir makalenin boyutlarını aşacak düzeydedir. Bu amaçla çalışmamızın çerçevesi, Kur'an'da ve Hz Peygamberin uygulamaları temelinde ifade özgürlüğü kapsamında kutsal değerlere saygı hususunda olacaktır.

A) Kavramsal Çerçeve

1) Modern Hukukta İfade Özgürlüğü

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, onun akıl sahibi olması ve düşünmesidir. Düşünebilme ve bir kanaate varma, insanı insan yapan özelliklerin başında gelir. İnsanın kendini geliştirebilmesi ve kişilik kazanabilmesi için kanaatlerini özgür bir biçimde çeşitli yollarla açıklayabilmesi gerekir.

Modern hukukta düşünce özgürlüğü konusunda ortak bir tanıma ulaşılmamıştır. Hatta düşünce özgürlüğü¹ ile ilgili tanımlamalar içinde ifade özgürlüğünü de bulmak mümkündür. Bu çerçevede düşünce özgürlüğü için şu şekilde tanımlamalar yapılmaktadır: Düşünce özgürlüğü, “insanın serbestçe haber ve bilgilere, başkalarının fikirlerine ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte (toplantı, dernek, sendika vb.) çeşitli yollarla (söz, basın, resim, sinema, tiyatro vb.) serbestçe ifade edebilmesi, anlatabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir.”²

Bir tanıma göre de düşünce özgürlüğü, “insanın karşılaştığı bütün sorunlara vermek istediği yanıtları kendi kendine seçebilmesi, bireysel ve sosyal davranışlarını da bu yanıtlara uydurabilmesi imkânıdır.”³ Başka bir tanıma göre ise düşünce özgürlüğü, “düşünceleri serbestçe açıklayabilmedir.”⁴

Farklı hukuk metinlerinde ifade özgürlüğü değişik ifade biçimleriyle kullanılmıştır. Her bireyin fikir ve ifade özgürlüğüne hakkı olduğu ilkesini koyan *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'ne göre “Bu hak; fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber ve fikirleri her araçla aramak,

¹ Bu özgürlük, *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 19. maddesinde, “Her ferдин fikir ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır...” şeklinde düzenlenmiştir. Düşünce özgürlüğü ilkesininin 9. maddesine koyan *Avrupa Sözleşmesi* 10. maddede herkese “ifade özgürlüğü”nü tanıdıktan sonra, bunun kapsamını belirtir. *1982 Anayasası'nın* 25. ve 26. maddelerinde ise, “Düşünce ve Kanaat Hürriyeti” ve “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti” başlıklarıyla bu konuya değinilmiştir.

² *Kaboğlu, İbrahim Özden, Bilim ve Sanat Özgürlüğü*, İnsan Hakları, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.106; ayrıca bkz. Tanör, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, İstanbul, 1994, s.59.

³ Teziç, Erdoğan, “*Türkiye'de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü*”, Anayasa Yargısı, Ankara, 1990, VII, 33.

⁴ Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul, 1983, s.213; Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınlar, Ankara, 1992, s.10

elde etmek ve yaymak hakkını gerektirir” (md.19). *Birleşmiş Milletler Kişi Özgürlükleri ve Siyasal Haklar Paketi'nin* hükmü daha somut ve ayrıntılıdır. Herkese fikir ve kanaat özgürlüğü tanıyan 19. maddesine göre ifade özgürlüğü, “sözlü, yazılı, basılı veya sanatsal biçimde ya da tercih edilen başka bir amaçla, ülke sınırları göz önüne alınmaksızın, her türlü enformasyon ve fikirlerin araştırılması, alınması ve yayılmasını içerir.”

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 10. maddesinde de herkese “ifade özgürlüğü”nü tanıdıktan sonra bunun kapsamı şöyle belirtilir: “Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir.” Bu sözleşmenin 9. maddesinde de düşünce özgürlüğü tanınmıştır.

Böylece Avrupa Hukukunda düşünce özgürlüğü, kanaat özgürlüğünden ifade özgürlüğüne uzanan geniş bir uygulama alanını kapsamına alır. *T.C. 1982 Anayasası'nda* ise “ Herkes düşünce ve kanaat özgürlüğüne sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” (md.25).

Yukarıda yapılan tanımlamalar doğrultusunda düşünce özgürlüğü için kilmeleri “*düşünce özgürlüğü*” bazıları “*ifade özgürlüğü*” ve özellikle Amerikan sistemi ve Batıdaki bazı ülkelerdeki durumdan söz ederken “*konuşma özgürlüğü*” ya da “*söz özgürlüğü*” ifadelerini kullanmaktadırlar. Ancak düşünce özgürlüğü olarak kullanıldığında bu kavram, düşüncenin açıklanması özgürlüğünü de kapsamaktadır.⁵ Çünkü ifade özgürlüğü; düşünce, fikir, bilgi ve kanaatlerin dışavurum serbestliğidir.⁶

2) İslâm Hukukunda İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, aslında 18. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bir kavramdır. Bu nedenle modern hukuktaki terminolojik karmaşa, İslâm hukukunda da görülmektedir. Bazıları görüş özgürlüğü” anlamına gelen “*hürriyyet'r-re'y*” ve “*hürriyyet'ül-kavl*”(konuşma özgürlüğü) gibi bir terimi kullanırken, bazıları da “*hürriyyetü't-tefkîr*”(düşünce özgürlüğü), “*hürriyyetü't-ta'bîr*” (ifade ve yorum özgürlüğü) ve “*hürriyyetü'l-beyân*”(ifade özgürlüğü) gibi kavramları kullanmışlardır. Ancak görüş ve düşüncüyü ifade etme ve yayma özgürlüğü, “*hürriyyetü't-ta'bîr*” ile ifade edilmiştir.⁷

Açıklanmamış bir düşüncenin bir anlam ifade etmemesi nedeniyle düşünce özgürlüğü tek başına kullanılması durumunda ifade özgürlüğünü de kapsa-

⁵ Araslı, Oya, *Anayasa Hukuku Açısından Düşünce Özgürlüğü*, Edebiyatçılar Derneği Yay., Ankara, 1994, s. 19; Küçük, Adnan, *İfade Özgürlüğünün Unsurları*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2003, s.5-10;

⁶ *Kaboğlu, İbrahim Özden, Düşünce Özgürlüğü*, İnsan Hakları, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.107.

⁷ Kemâlî, Muhammed Hâşim, *İslâm'da İfade Hürriyeti*, çev.Muhammed Şeviker, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s.16.

⁸ Kemâlî, s.17

maktadır. Ancak biz bu çalışmamızda sadece ifade özgürlüğü terimini kullanacağız.

İfade özgürlüğü; fertlerin veya grupların, fikirlerini başkalarına iletebilme yetenekleri üzerinde sınırlamaların bulunması, bunun karşılığında da onların başkalarını kendilerini dinlemeye zorlamama ve insan haysiyet ve vakarı için gerekli olan diğer şartlara tabi olmaları anlamına gelir.⁸

Bu özgürlük, basın özgürlüğünü ve fikirleri- kitaplar, resimler, işaretler ve diğer iletişim vasıtaları dahil her biçimde- iletebilme özgürlüğünü içini alır. Zira bu özgürlüğün amacı başkalarına bilgi verme, onları ikna etme, gerçeği ortaya çıkarmak ya da şüpheli bir şeyi netleştirmek veya şüpheyi bertaraf etmek olabilir.⁹

Öte yandan kanaat özgürlüğünün din alanında dışa vurumu ise ibadet özgürlüğünün kullanılmasıdır.¹⁰ Nitekim *M. Tahir b. Âşûr* bu özgürlüğü: “hukukun izin verdiği ölçüde, kişinin görüş ve inançlarını açığa vurması”¹¹ şeklinde bir tanımlamaya giderek bunun dinî boyutuna vurgu yapmıştır. Ayrıca bu görüş Nevin Abdulhâlık Mustafa tarafından da savunulmaktadır.¹²

B) Kur'an ve Sünnet'e Göre Kutsal Değerlere Saygı

İfade özgürlüğü, ferdin kendini geliştirmesinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu amaçla kişinin söylemek veya yazmak istediği şeylerin ifadesine sınırlamalar getirmek, hem onun vakar ve haysiyetini hem de bireysel anlamda kendini geliştirme isteğini tehlikeye sokmaktadır.¹³

Bu arada şunu da ifade edelim ki, hiçbir zaman hiçbir toplumda sınırsız özgürlük diye bir şey olamayacağı; sınırsız özgürlüğün anarşi doğuracağı ve böylece özgürlükleri ortadan kaldıracacağı da bir gerçektir. Bu açıdan özgürlüklerin var olabilmesi ve kişi yönünden pratik bir değer ifade edebilmesi için; özgürlük sınırlarının belirtilmesi, bir takım kriterlerle çerçevelenmesi gerekmektedir.¹⁴ Bu şekilde sınır koymanın, insanlar arasında sevgi, saygı ve kardeşliğin gelişmesine hizmet ettiği kabul edilmektedir.

Konu ile ilgili temel kriter Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: “ (Onların) Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşyp Allah'a hakaret etmesinler.” İslâm hukuk metodolojisindeki “*sedd-i zera'i*” prensibinde referans alınan bu ayet¹⁵ ile ilgili olarak çağımız müfessirlerinden *Elmalılı Hamdi Yazır* şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “...onlara taptıkları, kendilerince hürmet ettikleri şeyleri karıştırarak mesela “kahrolsun

⁹Kemâlî, s.17

¹⁰ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s.214.

¹¹ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi (Gaye problemi)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.112.

¹² Nevin, Abdulhâlık Mustafa, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhâlefet*, çev. Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1990, s.57.

¹³Kemâlî, s.19.

¹⁴ Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1968. s. 162.

¹⁵ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara, 1981, s.247.

taptığımız” veya “dini şöyle böyle” gibi bir sövme ve küfretmekle hitap ederek söverseniz, vicdanlarına, hissiyatlarına basmış olursunuz. Onlar da kızarak ve bilgisizliklerinden dolayı aynıyle karşılık verdikleri zannında bulunarak, “biz de sizinkine” diye sizin söylediklerinizi iade eder ve bunun ona denk olmadığını bilmezler ve bu şekilde hak sınırını aşarak Allah’a sövmüş olurlar.”¹⁶

İslâm'da daha önceki peygamberlere ve kitaplara iman, inanç esasları kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁷ Ayrıca Kur'ân, önceki kitaplar olan Tevrat'ı ve İncil'i, “içerisinde hidayet ve nur olan kitaplar olarak tanımlamaktadır.”¹⁸

Kutsal değerlerden mabedlerle ilgili olarak da “Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çokça anılan camiler yıkılıp giderdi”¹⁹ âyeti, Allah'ı zikretmek için inşa edilip içlerinde Allah'ın isminin anıldığı bütün mekânların varlığını onaylamakla yetinmemekte, aynı zamanda onların, saldırı ve tecavüzlere karşı korunmasının da hukukî bir vecibe olduğunu açıkça beyan etmektedir. Bu açıdan Kur'ân, hem bütün ilahi kitapların hem de Allah'ın isminin anıldığı bütün ibâdet yerlerinin kutsallık ve dokunulmazlığını ifade etmektedir.²⁰ Yahudi ve Hristiyan dinine ait mâbetleri bu kadar saygıyla anan ve onları İslâm'ın mâbedleriyle birlikte zikreden Kur'an-ı Kerim, bu konuda müslümanların nasıl bir tutum içinde olması gerektiğini de açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca Kur'an'da en çok tekrar edilen kıssalar içerisinde Hz. Musa ile ilgili olanlar yer tutmaktadır. Ayrıca Hz. Meryem, Kur'an'da en çok bahsedilen ve ismi geçen tek kadındır.²¹ Kur'an, Hz. Meryem'in iffeti ve asaletini hep vurgulamaktadır. Meryem oğlu İsa ise çocukken; “Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı” diyen bir resûldür.²²

Diğer taraftan Kur'an'da: “Allah Tealâ kötü konuşmanın halk içinde söylenmesini -zulme uğrayanlar dışında- sevmez”²³ buyurulmaktadır. Bu âyet, ifade özgürlüğüne önemli bir sınırlama getirmektedir. Bunun sebebi, konuşma kötü, müstehcen, gayr-i ahlâkî ve başkalarını incitici olduğundadır.²⁴ Ayrıca gayrimüslimler ile ilgili olarak da Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in (s.a.) bir baskı kurmak²⁵ ve ehl-i kitabı sindirmek için gönderilmediğinin, insanlar arasında sevgi ve saygının oluşması için gönderildiğini²⁶ ifade etmektedir.

¹⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1992, III, 493-494.

¹⁷ el-Bakara, 12/285.

¹⁸ el-Mâide, 5/44,46.

¹⁹ el-Hacc, 22/40.

²⁰ Fazlur Rahman, *Müslüman Toplumunda Gayr-i Müslim Azınlıklar*, İslâmî Yenilenme, çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999, s. 102

²¹ Bkz. et-Tahrîm, 66/12.

²² Bkz. Meryem, 19/28-30.

²³ en-Nisâ, IV/148.

²⁴ Kemâlî, s.19.

²⁵ “Öğüt ver, sen ancak öğüt verensin, zorla yaptırıcı değilsin” (el- Gâşiye 88/21-22)” onları zorla yola getirecek değilsin”. (Kâf, 50/45).

²⁶ “Biz seni ancak aemlere rahmet olarak gönderdik” (el-Enbiyâ, 21/107).

Kur'an, ehl-i kitapla en güzel şekilde mücadele edilmesini istemektedir.²⁷Yine bu âyette de onlara karşı yapılacak mücadelenin baskıya dayanmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu âyette geçen “zulmedenler hariç” ifadesini Mücahid'in, “sizinle savaşıp cizye vermeyenler” şeklinde yorumladığı Ebû Ubeyd tarafından aktarılmaktadır.²⁸ Bu âyetlerden hareketle Kur'an'ın, düşünce ve ifade özgürlüğünden yana tavır koyduğunu söylemek mümkündür.

Aynı şekilde Hz. Peygamber, bütün peygamberleri hep saygıyla anmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in eşi Safiyye, Yahudi asıllı olması nedeniyle Hz. Peygamber'in diğer eşleri tarafından tarizli ifadelerle muhatap olduğunu şikayet ettiğinde, Peygamberimizin cevabı şöyle olmuştur: “Siz benden nasıl hayırlı olursunuz?! Kocam Muhammed, babam Harun, amcam da Musa demedin mi?”²⁹ şeklinde olmuştur. Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre de Hz. Peygamber zamanında Yahudiler Tevratı ibrânice okurlar ve onu müslümanlar anlaşılar diye de Arapça olarak tefsir ederlerdi. Durumdan haberdar olan Hz. Peygamber: “Ehl-i kitâbı tasdik de tezkîb de etmeyiniz; ancak sizler: “Biz Allah'a ve O'nun tarafından indirilene inandık deyiniz”³⁰ buyurmuştur.³¹

İslâm'da hiçbir zaman Tevrat ve İncil'in öğrenilmesi, öğretilmesi ve çoğaltılması yönünde herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir.³² Hz. Peygamber, Hayber'in fethinden sonra ganimetlerin taksimi esnasında Tevrat nüshalarını isteyen Yahudilere onları geri vermiştir.³³ Bu durum, Hz. Peygamber'in onların kitaplarına müdahale etmediğini göstermektedir. Nocrân Hıristiyanlarıyla yapılan anlaşmada,³⁴ İnciller konusuna değinilmemiştir. Ancak anlaşmada onların dinleri garanti altına alındığından aynı garantinin kapsamına kutsal kitaplarının da gireceği rahatlıkla söylenebilir.

Hz. Peygamber döneminde düşünce ve inancından dolayı hiçbir kimse veya hiçbir toplum suçlanmamış, bu yönde kendilerine baskı yapılmamış ve düşünce ve inançlarından dolayı da cezalandırılmamıştır. Düşünce boyutunda kalmak koşuluyla Hz. Peygamber, kendisi ile tartışan herkesi iknaya çalışmış, kendisi ile tartışan kimselere sert davranmak isteyen arkadaşlarına da engel olmuştur.³⁵

Müslümanların gayrimüslimlerin ibadetlerine saygı duymaları genel bir ilkedir. Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanlarını Medine'ye daveti üzerine Ebû Hârîse b. Alkâme başkanlığında altmış kişilik Hıristiyan Necran heyeti, öğleden

²⁷ el-Ankebût, 29/46; en-Nahl, 16/125; el-Bakara, 2/111; el-Ahkâf, 46/4.

²⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, Thk. Halil Herrâs Muhammed, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut, 1395/1975, s.28.

²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-sâhâbe*, Mısır, 1328, IV, 347.

³⁰ el-Bakara, 2/136.

³¹ Buhârî, “İ'tisâm”, 25; Ebû Dâvûd, “İlim”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV,136.

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, Thk. Subhî es-Sâlih, Matbaatu Câmiatu Dimeşk, I. Baskı, Dimaşk, 1831/1961, I, 208-244.

³³ Vâkîdî, *Kitâbu'l-Megâzi*, Thk. Morsden Jones, Oxford University Press, London, 1966, II, 680-681.

³⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, Matbaatu Selefîyye ve Mektebetuha, 4. Baskı, Kahire, 1392, s.77-78; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1380/1960, I, 358.

³⁵ Aktan, Hamza, *Kur'an ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 3-7 Mayıs 2000, II, 84.

sonra geç vakitte ancak Medine'ye ulaşıp Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmışlardı. İbâdet vakitleri girince *Mescid-i Nebevi'de* ibâdet etmek istemişler, Sahâbe buna itiraz etmesine rağmen Allah Resûlü *Mescid-i Nebevi'*yi onlara bırakmıştır. Onlar da doğuya dönerek ibâdetlerini yapmışlardır.³⁶

Gayrimüslimlerin de ifade özgürlüğüne sahip olduğuna dair Yahudilerin Medine'de Hz. Peygamber'le zaman zaman dinî içerikli tartışmalar yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Necran heyeti Medine'de bulunduğu sırada Hz. Peygamber ile aralarında bir takım dinî içerikli tartışmalar da olmuş, Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki görüşlerinden dolayı, bu hadiseye atfen, *Âl-i İmrân sûresinin* ilk seksen ayeti nâzil olmuştur.³⁷ Yapılan bu tartışmalar, yine Hz. Peygamber'in düşünce ve ifade özgürlüğüne verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber döneminde yapılan anlaşmalara ve uygulamalara baktığımızda; İslâm idaresi, gayrimüslimlerin din görevlileri atamalarına herhangi bir müdahalede bulunmamış ve müdahale edilemeyeceği yönünde ise garantiler vermiştir.³⁸ Ayrıca Hz. Peygamber'in Necrân Hıristiyanlarıyla yaptığı anlaşmada onların haçlarının garanti altında olduğunu ve hiçbir şekilde engellenemeyeceğini ifade etmiştir.³⁹ Necranlılarla yapılan bu anlaşmada Allah'ın himâyesi ve Hz. Peygamber'in zimmetinin Necranlıların mâbetleri üzerine olduğu belirtilerek mâbetler garanti altına alınmıştır.⁴⁰ Ayrıca Hz. Peygamber, Benî Haris b. Ka'b Psikopos'u ile Necran Piskoposlarına gönderdiği güven mektubunda da aynı garantiyi tekrarlamıştır.⁴¹

Bu anlayış sonraki dönemlerde uygulama alanı bulduğu içindir ki, bütün İslâm dünyasında camilerin yanında Yahudilerin havraları ile Hıristiyanların kiliseleri de var olagelmıştır. Ancak Mabed, zararlı faaliyetlerin yürütüldüğü ve yönetildiği bir merkez olarak çalışıyorsa buraya da müdahale edilmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber döneminde Medine'de Hazrec kabilesinden "*Rahip Ebû Amir*" adındaki bir kişinin, İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı plânlar ve tuzaklar hazırlayarak müslüman topluluğu bölmek amacıyla Medine'de "*Mescid-i Dırâr*"ı inşa ettirmesi neticesinde Hz. Peygamber, Tebük seferi dönüşünde zararlı faaliyetlerin yürütüldüğü bir irtibat bürosu şeklinde çalışan bu mabedi yıktırıştır.⁴²

İslâm'da heykeller yasak olmasına rağmen İsa'nın, Meryem'in ve diğer azizlerin heykellerini kilise ve manastırlarına rahatlıkla koyabilmişlerdir. Ayrıca özel günlerini anlatan tablo ve mozaiklerini mabetlerinin duvarlarında sergileyen-

³⁶ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Matbatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1355/1936, II, 223-224; Câhız, *el-Beyân ve'l-tebyîn*, Mektebetü'l-Hancî, 4. Baskı, Mısır, 1395/1975, III, 131.

³⁷ İbn Hişam, II, 224-225.

³⁸ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 72; İbn Sa'd, I, 266, 288; Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-Nebevi ve'l-hulâfeti'r-râşide*, Dâru'n-Nefâis, 3. Baskı, Beyrut, 1389/1969, s.140-141, no:94; s. 173-176, no:105; s. 178, no: 106; s. 179, no: 106; s. 179, no: 107.

³⁹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s.78; Ebû Ubeyd, s. 244-245; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, s. 141, no: 94.

⁴⁰ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 78; Ebû Ubeyd, s. 244; İbn Sa'd, I, 288, 357-358; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, s. 141, no: 94; Anlaşmanın Ebû Davud'daki rivâyetinde ise kiliselerin yıkılmayacağı ifadesi yer almaktadır. Bkz. Ebû Dâvûd, "Harâc", 30.

⁴¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 78; İbn Sa'd, I, 266; Hamidullah, *el-Vesâikus-siyâsiyye*, s. 145, no: 95.

⁴² Vâkidî, III, 1045-1048.

bilmişlerdir.⁴³ Hıristiyanların mabetlerinde kendi inançlarını temsil ettikleri resim ve heykellerine herhangi bir şekilde müdahalede bulunulmamıştır.

Bu bilgiye ilaveten, Hz. Peygamber, Nocrânlılarla yaptığı anlaşmada, Hıristiyanların kutsal saydığı mekânlarda sûretlerine dokunulmayacağını açıkça ifade etmiş ve onlara bu yönde teminat vermiştir.⁴⁴ Burada İslâm'ın sûretler konusunda bilinen olumsuz yaklaşımına rağmen⁴⁵ Hıristiyan sûretlerine himaye getirilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Avf b. Mâlik kanalıyla rivayet edilen bir hadise göre, Hz. Peygamber'in Avf b. Malik ve beraberindekilerle birlikte bir bayram gününde Yahudilerin ibâdet hânelerine girdikleri ve Hz. Peygamber'in Yahudileri kendisine iman etmeye çağırdığına dair bir rivâyet yer almaktadır.⁴⁶ Bu malumattan hareketle gayrimüslimlerin bayram kutlamalarına müdahale edilmediği anlaşılmaktadır.

İlk Dört Halife döneminde ise gayrimüslim vatandaşların düşüncelerini açıklarken onlara karşı olumsuz bir tavrın meydana geldiğini söylemek oldukça zordur.⁴⁷ Bu uygulamaların temelinde *dinde zorlamaya gidilemeyeceği*⁴⁸ temel ilkesinin yattığı söylenebilir. Nitekim Hz. Ömer, Medain Hıristiyanlarına verdiği garantinin bir yerinde bu hususu açık bir şekilde bildirmiştir: "*Hıristiyanlık dinine mensup hiç kimse İslâm'a geçmesi için zorlanamaz.*"⁴⁹

Görüldüğü üzere İslâm'da gayrimüslim vatandaşların düşünmesini, düşündüğü ve inandığı şeyi ifade etmesini engelleyen herhangi bir *nass* yoktur.⁵⁰ İslâm'a ve topluma zarar vermemek, kamu düzenine ve toplum ahlâkına aykırı olmamak kaydıyla bu özgürlükten, gayrimüslimler de- müslüman vatandaşlar gibi- faydalanabilirler.⁵¹ Bu hususta şu ilke benimsenmiştir: "*Onları dinleri ile başbaşa bırakırız. İnançlarına ve ibâdetlerine karışmayız.*"⁵²

Bir kimse keyfi olsun ve olmasın, herhangi bir görüşü dile getirebilir ve mukaddesata küfür, fitne ve benzeri hususlara dair olan hukuku ihlâl etmediği sürece bir görüş ileri sürmede özgürdür.⁵³ Bu hususta *İbnü'l-Kayyim*, (*et-Tevebe*, 9/12,⁵⁴ *el-Ahzâb*, 33/57,⁵⁵ *el-Mücâdele*, 58/5)⁵⁶ âyetlerinden hareketle dinî de-

⁴³ Cevâd, Ali, *el-Musfassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2. Baskı, Bağdad, 1413/1993, VI, 650.

⁴⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s.77-78; Ebû Ubeyd, s. 244-245; İbn Sa'd, I, 358; Belâzûrî, *Fütuhü'l-buldân*, Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, 1407/1987, s.87; Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, s.141, no.94.

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Yakutcan, Ahmet- Ömür, Cuma, *İslâm'da Resim, Heykel ve Mûsiki*, Nil Yayınları, İzmir, 1991, s.2 vd.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 25.

⁴⁷ Zeydân, Abdülkerim, *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l Müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Bağdad 1382/1963, s. 101.

⁴⁸ el-Bakara, 2/256.

⁴⁹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, s.162, no:102.

⁵⁰ Zeydân, s.101.

⁵¹ Zeydân, s.101.

⁵² Zeydân, s. 95 vd.

⁵³ Kemâli, s.70.

⁵⁴ "Eğer andlaşmalılardan sonra, andlarını bozarlar, dininize dil uzatırlarsa, inkârda önde gidenlerle savaşın, çünkü onların andları yoktur, belki vazgeçerler."

⁵⁵ "Allah'ı ve Peygamber'ini incitenlere, Allân dünyada da ahirette de lanet eder; onlara alçaltıcı bir azap hazırlar."

ğerlere küfür vb. hakaretlerin, zimmet anlaşmasını bozacağını söylemektedir.⁵⁷ *Ebû Ubeyd* ise “dinî değerlere saldırı” örneklerinde geçen davranışları zimmelerin anlaşma şartlarına aykırı davranışlarda bulunmaları olarak yorumlamaktadır.⁵⁸

Kaynaklarda Hz. Peygamber döneminde müslümanlara ve dini değerlere sözlü saldırıda bulunan pek çok kimsenin varlığına dair rivayetler mevcuttur. Örneğin, siyer müdevvenatında sürekli olarak Hz. Peygamber'e söven ve O'nun hakkında uygunsuz sözler sarfeden bir Cârîye'nin,⁵⁹ yine benzer eylemlerde bulunan bir Yahudi kadının bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁰

Bunların dışında Hz. Peygamber'e ve sahabeye şîir diliyle hakaret eden, Medine kamuoyunu İslâm ve müslümanlar aleyhine kışkırtan *Esmâ bint Mervân*⁶¹ *Ebû Âfek*⁶² ve Mekke'ye kadar gidip Kureyş müşriklerini ve mütteliklerini müslümanlar aleyhine kışkırtan *Ka'b b. Eşref*⁶³ gibi bazı Yahudi şairlerinin eylemleri de düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez. Ayrıca Hz. Peygamber, yine bir Yahudi olan ve kendisine eziyet edip aleyhindeki faaliyetleri mallarıyla destekleyen *Ebû Rafî Abdullah b. Ebî Hukeyk*'in Hayber'de Medine üzerine yürüyecek bir ordu teşkili için ortaya koyduğu çabalar, düşünce ve ifade özgürlüğü olarak görülemez.⁶⁴

Bu çerçevede herhangi bir dine hakaret etmek, düşünce özgürlüğü olarak değerlendirilemez. Zira bir müslümanın başka bir dinin kutsal değerlerini tahkir ederek yermesini ve o dinin kutsal saydığı değerlerle alay etmesini İslâm nasıl yasaklamışsa⁶⁵ başka dine mensup olan kişilerin de İslâm'ın kutsal değerlerine saygılı olması, evrensel ilkeler bakımından da önem arz etmektedir.

O açıdan bir gayrimüslim vatandaş da içinde yaşadığı İslâm toplumunda dinî değerlerini savunma ve mensubu olduğu dinin ilkelerini kendi cemaatine yazılı ve sözlü olarak anlatma hakkına sahiptir. Nitekim Medine'de Yahudilerin sinagog ve eğitim müessesesinin her ikisini de ihtiva eden “*Beytü'l-Midrâs*” diye anılan bir kurumlarının olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁶ Öte yandan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in de zaman zaman *Beytü'l-Midrâs*'a giderek buradaki

⁵⁶ Allah'a ve Peygamber'ine karşı gelenler, kendilerinden öncekiler nasıl alçaltıldı ise öyle alçaltılacaklardır. Biz, apaçık âyetler indirmişizdir, bunları inkâr edene alçaltıcı azap vardır.

⁵⁷ İbn Kayyim, *Ahkâm*, II, 831 vd.

⁵⁸ Ebû Ubeyd, s. 234.

⁵⁹ Ebû Ubeyd, s. 233; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 2; Nesâî, “Tahrimü'd-Dem”, 16; İbnü'l-Kayyim, *Ahkâm*, II, 832.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 2; İbnü'l-Kayyim, *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Matbaatu'l-Misriyye ve Mektebetuha, by., 1924, III, 214.

⁶¹ Vâkîdî, I, 172-174.

⁶² İbn Sa'd, II, 28; Vâkîdî, I, 174-175.

⁶³ Vâkîdî I, 184-193; İbn Hişam, III, 54-61; İbn Sa'd, II, 31-34; Buhârî, “Megâzi”, 15; Ebû Dâvûd, “Harâc”, 21,22; Ya'kûbî, *Târîh*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1329/1960, II,78; Taberî, *Târîhu'l-Ümen ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazıl İbrahim, Beyrut, ty., II, 487-492;

⁶⁴ Buhârî, “Megâzi”, 16; Taberî, *Târîh*, II, 493-494.

⁶⁵ el-En'âm, 6/108. Gayrimüslimler, hayattayken kendilerine hakaret edilmediği gibi mezarlıklarındaki kemiklerine de hakaret edilemez. Bkz. Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber ve Hilâfâ-i Râşidin Döneminde İslâm Devlet Başkanlığı*, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Abdülaziz Hatip, Beyân Yayınlar, İstanbul, 1995, s.174.

⁶⁶ Buhârî, İ'tisâm”, 18; Ahmed b. Hanbel, VI, 25.

Yahudileri İslâm'a davet etmiş oldukları olgusundan hareketle bu müessesenin varlığının bu dönemlerde de devam ettiğini anlamaktayız. Yahudilerin din eğitimlerine herhangi bir müdahale olmamış ve önceki şekliyle buna devam etmişlerdir.⁶⁷

Ancak gayrimüslimler, düşünce ve ifade özgürlüğünü kullanırken kutsal dinî metinlerin dışına çıkarak İslâm'a ve onun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.)'e saldırırsa onların bu davranışı, düşünce özgürlüğü olarak değerlendirilemez. Bu tavır, toplumların barış içinde yaşamasını engellediği gibi toplumların birbirinden uzaklaşmasına da sebebiyet verebilir.

Sonuç

İfade özgürlüğü, insanlara ve kutsal değerlere saygısızlığı meşru göstermez. Zaten demokrasi ile inançlara saygısızlığın bağdaşamayacağı da açıktır. Bu açıdan özgürlüklerin var olabilmesi ve kişi yönünden pratik bir değer ifade edebilmesi için, onların sınırlarının belirtilmesi gerekmektedir. Bu şekilde sınır koymak, insanlar arasında sevgi, saygı ve kardeşliğin gelişmesine hizmet edecektir. Zira hiçbir zaman hiçbir toplumda sınırsız özgürlük diye bir şey olamayacağı; sınırsız özgürlüğün, insanlara zarar vereceği ise bir gerçektir.

İslâm'da daha önceki peygamberlere ve kitaplara iman, inanç esasları kapsamında değerlendirilmektedir. Hz. Peygamber döneminde düşünce ve inancından dolayı hiçbir kimse veya hiçbir toplum suçlanmamış, bu yönde kendilerine baskı yapılmamış ve düşünce ve inançlarından dolayı da cezalandırılmamıştır. Düşünce boyutunda kalmak koşuluyla Hz. Peygamber, kendisi ile tartışan herkesi iknaya çalışmıştır.

Öte yandan İslâm'da gayrimüslim vatandaşların düşünmesini, düşündüğü ve inandığı şeyi ifade etmesini engelleyen herhangi bir nass yoktur. İslâm'a ve topluma zarar vermemek, kamu düzenine ve toplum ahlâkına aykırı olmamak kaydıyla ifade özgürlüğünden, gayrimüslimler de müslüman vatandaşlar gibi faydalanabilirler. Nitekim gayrimüslimlerin de ifade özgürlüğüne sahip olduğuna dair Yahudilerin Medine'de Hz. Peygamber'le zaman zaman dinî içerikli tartışmalar yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Necran heyeti Medine'de bulunduğu sırada Hz. Peygamber ile aralarında bir takım dinî içerikli tartışmalar olduğu bilgisinden hareketle, Hz. Peygamber'in düşünce ve ifade özgürlüğünden yana tavır aldığı söylenebilir.

Günümüzde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ilişkiler nedeniyle insanların birbirleriyle daha çok ilişki kurmaktadır. Bu açıdan dinler hakkında geçmişten gelen ön kabullerin ve ön yargıların bir tarafa bırakılıp dinlerin gerçek yönünün ele alınıp insanlara anlatılması gereği vardır. Bu konuda bütün din mensuplarına önemli görevler düşmektedir.

⁶⁷ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1979, s.38.

O halde herhangi bir dinin kutsal değerleri ile alay etmek veya onlara hakaret etmek; bir düşünceyi yaymak için kışkırtıcılık yapmak veya şiddete başvurmak ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez. Zira İslâm, bir müslümanın başka bir dinin kutsal değerlerini tahkir düzeyinde yermesini ve o dinin söz konusu değerlerini hafife almasını yasaklamıştır. Başka dine mensup olan bir kişinin de aynı hassasiyeti göstererek İslâm'ın kutsal değerlerine saygılı olması, hem ifade özgürlüğünün kapsamı bakımından hem de dünyanın kabul ettiği evrensel ilkeler bakımından önemli sayılmaktadır.